

POLİTİK ANAYASACILIK BAĞLAMINDA KUM SAATİ MODELİ İLE ANAYASA YAPIMI VE SİVİL TOPLUMUN ROLÜ

Eray ACAR¹

Öz

Özelde bireyi, genelde ise sivil toplumu keyfi, sınırsız ve mutlak iktidara karşı koruyarak, devletin sınırlarını çizen, işleyişini düzenleyen kurallar olarak modern anayasalar, liberal ve demokratik bir temele dayanmaktadır. Hukuki ve politik olarak iki açıdan farklı kuramsal ve pratikte değerlendirilebilecek olan anayasaların toplumun değer, ideoloji, kültür ve inanışları gibi unsurların anayasa yapımı ve restorasyonu sürecinde dikkate alınması ve belirleyici olması, toplumun anayasal sürece katılımının sağlanması ile mümkün olmaktadır. Hiyerarşik ve organik anayasa yapım yöntemlerine nazaran gücünü, meşruluğunu ve etkinliğini sivil topluma dayandıran sözleşme yöntemiyle anayasa yapma süreci, çağdaş demokratik devletlerin ulusal ve küresel toplumsal kimliğini, yasal ve politik çerçevelerinin inşasında başat bir faktördür. Paydaşlar arasındaki karşılıklı anlaşmalar yoluyla, paylaşılan değerleri, özelemleri ve yönetim ilkelerini kapsayan bir anayasanın oluşturulmasını içerir. Bu yöntem, çeşitli grupların anayasal tasarıma aktif olarak katılmasına izin vererek kapsayıcılığı ve meşruiyeti teşvik ederek bir ulusun geleceği için kolektif bir vizyonu yansıtır. Bu çalışmada; politik anayasacılık bağlamında demokratik, birey, gruplar ve sivil toplum unsurlarının anayasa yapım sürecine katılımının önemi ve artırılmasına ilişkin görüş ve öneriler ulusal ve uluslararası literatür taraması yöntemiyle, kum saati modeli esas alınarak ortaya konmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Politik anayasacılık, Demokrasi, Katılım, Kum saati modeli

Jel Kodu: D72

CONSTITUTION MAKING WITH THE HOURGLASS MODEL IN THE CONTEXT OF POLITICAL CONSTITUTIONALISM AND THE ROLE OF CIVIL SOCIETY

Abstract

Modern constitutions are based on a liberal and democratic foundation, as rules that draw the state's boundaries and regulate its functioning by protecting the individual and civil society in general against arbitrary, unlimited and absolute power. Constitutions, which can be evaluated in two different theoretical and practical aspects, legally and politically, are possible by taking into account and determining elements such as society's values, ideology, culture and beliefs in the constitution-making and restoration process by ensuring the participation of the society in the constitutional process. The constitution-making process through the contract method, which bases its power, legitimacy and effectiveness on civil society compared to hierarchical and organic constitution-making methods, is a dominant factor in constructing the national and global social identity and legal and political frameworks of contemporary democratic states. It involves creating a constitution encompassing shared values, aspirations and governance principles through mutual agreements between stakeholders. This method reflects a collective vision for a nation's future by actively allowing diverse groups to participate in constitutional design, promoting inclusivity and legitimacy. In this study, In the context of political constitutionalism, opinions and suggestions regarding the importance and increase of the participation of democratic, individual, group and civil society elements in the constitution-making process have been tried to be put forward by national and international literature review methods, based on the hourglass model.

Keywords: Political constitutionalism, Democracy, Participation, Hourglass model

Jel Code: D72

¹ Doç. Dr., Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, eray.acarpu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-5375-7555

Başvuru Tarihi (Received): 01.02.2025 **Kabul Tarihi** (Accepted): 18.04.2025

Giriş

Siyasal iktidar sahiplerinin mutlak, sınırsız, bölünemez ve devredilemez nitelikte, keyfi ve denetime tabi tutulmayan bir şekilde yönetme tercihleri tarihsel açıdan hiçbir zaman yönetilen geniş halk kitleleri tarafından tercih edilen bir seçenek olmamıştır. Ancak devletin, dolayısıyla iktidar sahiplerinin özgürlüklere müdahalesinin engellenmesi ve yönetebilme kudretine sahip olacak derecede güçlü olması arasında bir denge arayışına sahne olmuştur. Devlete duyulan ihtiyaç ile devletin birey ve toplumun özgürlük ve haklar manzumesine zarar vermesinin engellenmeye çalışılması çabalarında anayasacılık ve dolayısıyla anayasalar çözüm olarak ortaya çıkmışlardır. Yönetenin de insan, yönetilenin de insan olması temelinde tarafların inanç (ideoloji), arzu ve güvene ilişkin taşıdıkları karşılıklı kaygılar nedeniyle tarihsel açıdan iktidar sahipleri ve yönetilenler arasındaki bu tartışmalı denge sorunu hep var olmuş ve en iyi çözüm için arayışlar devam etmiş/etmektedir.

Politik açıdan anayasa, yönetim gücünü oluşturur, dağıtır ve sınırlar. Ayrıca, kamu politikalarını tartışmak ve karar almak için gerekli mekanizmaları sağlar. Toplumsal açıdan ise, ortak değerleri ve temel ilkeleri ifade ederek, paylaşılan bir kimlik veya devletin sivil toplum yönelimli vizyonunu yansıtır. (Sweet, 2017, s. 219-220). Siyaset, anayasallık ve sivil toplum hakkındaki tartışmada temel terimleri kavramak, bunların bağlantılarının sağlam bir analizi için önemlidir. Siyaset sadece yönetim süreçleriyle ilgili değil, aynı zamanda toplumdaki daha geniş güç dinamikleriyle ilgilidir ve bu dinamikler kararların nasıl alındığını ve bu kararlara kimin dahil olduğunu etkiler. Anayasallık, yasaların ve hükümet eylemlerinin anayasaya uyup uymadığını ifade eder ve siyasi düzenlemelerde meşruiyetin temel bir ölçüsü olarak hareket eder.

Sözleşme yöntemi ya da yeni anayasacılık olarak adlandırılan yaklaşım, anayasa yapım sürecinde açıklık, katılım ve müzakereyi esas alarak halkın aktif rol üstlenmesini savunur ve teşvik eder. Bu anlayışa göre, geçmişte oluşturulan anayasalar daha çok elit kesimin öncülüğünde hazırlanmış ve dolayısıyla sürece seçkin bir nitelik kazandırmıştır. Ancak günümüzde, daha kapsayıcı ve katılımcı bir anayasa yapım süreci tercih edilmektedir (Negretto, 2020, s. 232). Sözleşme yönteminde salt elitist anayasa yapımına karşı çıkılmakla birlikte anayasa yapım sürecinde hem halkın, hem de ülkede öne çıkan ekonomik, siyasi ve aydın elit kesimlerin belirli aşamalarda rol alması gerektiği söylenebilir. Bu çerçevede, "kum saati modeli" olarak da adlandırılan yöntemde anayasa yapımı, başlangıçta halktan ve elitlerden gelen soyut fikir ve ilkelerle şekillenmekte, süreç daraldıkça ilgili sivil toplum kuruluşları ve siyasi partiler devreye girmekte ve nihayetinde somut talepler ile anayasa maddeleri egemen ve kurucu meclis ya da onun bünyesinden çıkarılmış bir anayasa konvansiyonu tarafından, tekrar halkın onayına sunulmaktadır. Başka bir ifadeyle, halkın katılımı ile siyasal elitlerin işbirliği, liberal demokrasilerde sağlıklı bir anayasa yapım sürecinin temelini oluşturmaktadır.

Anayasacılık yoluyla güçlü bir siyasi kültür geliştirmek yalnızca bir özlem değil, aynı zamanda sürdürülebilir yönetim için bir zorunluluktur. Anayasal ilkelere dayanan canlı bir siyasi kültür, vatandaş katılımını teşvik eder, hukukun üstünlüğünü destekler ve vatandaşlar arasında kolektif bir kimlik besler. Anayasal çerçevelerin statik belgeler olarak değil, toplumsal değişimlere uyum sağlayan canlı araçlar olarak görülmesini sağlayarak toplumlar, vatandaşların anlamlı bir şekilde katılımında bulunmaya yetkili hissettikleri dinamik bir siyasi ortam yaratabilirler. Dahası, anayasal eğitimi teşvik etmek, halk arasında haklar ve sorumluluklar konusunda bir anlayış aşılıp demokratik uygulamaları güçlendirdiği için önemlidir.

Özetle, demokratik ve katılımcı siyasi kültür ile anayasacılığın iç içe geçmesi, azami düzeyde bir konsensus (*oydaşma*) ile sağlanan meşruluk temelinde hesap verebilirliği, şeffaflığı ve toplumsal adaleti güçlendirmeye hizmet ederek hem bireysel özgürlüklere, hem de kolektif amaçlara/yararlara değer veren bir toplum için güçlü bir temel oluşturur.

1. Politik Anayasacılık ve Anayasa Yapımı

Anayasalar genel itibarı ile hukuki metinler olarak bilinir ve tanımlanırlar. Ancak anayasaları ortaya çıkaran koşullar, olgular, ilişkiler özü ve kaynağı itibarıyla toplum merkezli yani politiktirler. Politika ve anayasacılık arasındaki etkileşim, modern toplumlarda yönetimi şekillendiren karmaşık bir ilişkiyi ortaya koyar. Anayasal çerçeveler yalnızca yasal belgeler olmayıp; bir toplumun siyasi kültürünü ve değerlerini yansıtan, güç ilişkilerini, gücün nasıl uygulandığını ve kısıtlandığını ortaya koyan metinlerdir. Siyasi dinamikler geliştikçe, anayasal ilkelerin yorumlanması ve uygulanması da gelişir. Bu yönü ile ele alındığında hukuki ve politik olmak üzere iki temel ayrımı olan anayasacılığın topluma bakan yönü politik anayasacılıktır.

Anayasaların topluma bakan sosyolojik ve kültürel yönü olan politik anayasacılığın temelinde dört önemli özellik öne çıkmaktadır (Goldoni, 2012, s. 928-937).

- 1) Anayasacılık ve anayasa yapımı sürecinin kökeninde, anayasaları şekillendiren varlık nedeni ve irade olarak siyasetin, hukuka kıyasla her zaman birincil bir konumda olduğu vurgulanır;
- 2) Politik anayasacılıkla ilgili olarak eşitlik, siyasi eşitlik ve demokratik genel oy hakkını ifade eder. Bu bağlamda politik eşitlik, hukuki anayasacılığın savunduğu hukuki eşitlikten farklıdır;
- 3) Neo-parlamentarizm anlayışına göre, parlamentonun aldığı her türlü siyasi karar anayasal nitelik taşır ve bu nedenle anayasa yargısına gerek yoktur;
- 4) Üstün hukukun reddedilmesi ve sıradan politikanın önemi vurgulanır; çünkü demokrasi, herkesin eşit koşullarda aynı konuda söz söyleme hakkına sahip olmasını sağlar, dolayısıyla üstün bir hukukun bu hakkı sınırlamaması gerekir.

Ali Yaşar Sarıbay (Sarıbay, 2008:393), hukuki anayasacılık ile politik anayasacılık arasındaki farkları şu şekilde ortaya koymaktadır;

Hukuki anayasacılık; anayasanın politik alanın sınırlarını belirleyen ve bunları hukuki olarak güvence altına alan bir yaklaşımdır. Gücünü ve meşruluğunu halktan alan politik bir iradenin hayata geçirilmesini hukuka uyarlanmış teknik bir dildeki ifadesidir. Can'a göre anayasanın hukuki boyutunun varlık sebebi politik olandır yani siyasal olanın ifade ediliş şeklidir. Can bu durumu şu şekilde ifade etmektedir;

“Anayasa hukuku siyasal iktidarın gelişip serpildiği, güç mücadelesi ve güç dinamiklerinin hesaba katıldığı, demokratik siyasal iradenin etkin olduğu bir alanla ilgilidir. Siyasal iradenin varlığı anayasa hukukunun önkoşuludur; bu irade anayasa hukuku tarafından kanalize edilir, “organize edilir, biçimlenir ve belirlenir. Anayasa hukuku tercihen “siyasal hukuktur, daha etkili bir ifadeyle siyasal olanın hukukudur” (Can, 2013, s. 20).

Politik anayasacılık ise yasama ve idari kararlarla hakların meşruiyetinin teşvik veya sınırlandırılması sürecine odaklanır ve iktidarın kim tarafından, hangi amaçla kullanıldığına dair bir anlayışı yansıtır. Hukuki anayasacılığın amacı, iktidarı sınırlamak olduğundan, toplumu çoğunlukla apolitik bir biçimde algılar; buna karşın politik anayasacılık, toplumun tüm bireylerini adil bir düzen kurma yolunda eşit haklara sahip varlıklar olarak kabul eder. Bu farklar ışığında, hukuki anayasacılık Amerika Birleşik Devletleri, politik anayasacılık ise İngiltere örneğiyle özdeşleştirilebilir.

Anayasanın latince kökenli semantiğinden hareketle; anayasa, **constitutio** (inşa etmek, kurmak) olduğundan, her şeyden önce, bizzatı toplumun gerçekliklerini kuran metinlerdir. "Constitutio" terimi, aynı zamanda birlikte inşa etmeye ve politik toplumun ürünü olan devleti kurumlaştırmaya içkindir. Bu inşa sürecinin öznesi ve simgesi ise halktır. Böylece, toplumsal düzenin kolektif bir şekilde oluşturulması (constitutio) ve nihayetinde halkın kendi üzerindeki egemenliğini içeren

paradoksun aşılması, belirli bir politik formülasyon aracılığıyla mümkün hale gelir. Bu formülasyonu hayata geçirebilmek ise, halkın tahayyül gücüne yani “olanı başkalaştırma veya olmayanı oldurma kapasitesi”ne bağlıdır (Sarıbay, 2020).

Anayasacılık geleneğine uygun bir anayasanın, siyasal düzenle ilgili beş amacı olduğu söylenebilir (Yayla, 2012:14-15):

- Doğal insan haklarının ve sivil özgürlüklerin muhafaza edilmesi, bu özgürlüklere ve haklara karşı saldırarak zarar veren faillere yönelik ceza, tazminat gibi müeyyideler uygulanması,
- Devlet iktidarı üzerine, insan hak ve hürriyetlerinin muhafaza edilmesi amacına hizmet etmesi için tahdit koymak,
- Devlet iktidarı üzerindeki sınırların değiştirilmesi sürecinin reşit bireylerin özgürce gerçekleştireceği müzakereci bir sürecin sonunda önceden tespit edilmiş normlara uygun olarak işlenmesi,
- Devletin, özel birey ve çıkardan ziyade, genel toplumsal amaçlar ve kamu yararı için çalışmasını sağlamak,
- Devlet erklerinin sahip oldukları yetki, sorumluluk ve görevlerinin yanı sıra aralarındaki erksel ilişkilerin de yukarıda sayılan ilk dört maddede belirtilen ilkelere sadık kalınarak tespit edilmesi.

Egemen asli kurucu iktidar tarafından yeni bir anayasa yapılırken belli bir elit grubun uhdesinde kalarak halkın sınırlı ya da dolaylı katılıma imkân veren, bazen de hiyerarşik bir usulle halka dayatılan anayasalarda temel sorun, anayasa dizaynını yapan elitlerin halka ideolojik ya da bireysel ya da grup aidiyeti orjinli nesnel olmayan yakınlık ve duyarlılık derecesidir. İktidar sahibi anayasa yapımcıların, halkın beklenti ve taleplerine kulak tıkayarak, önceliklerini toplum çıkarları yerine, ideolojik, siyasal ya da bireysel çıkarlarını realize eden saiklerle süreci yönlendirirler. Özellikle otoriter ve baskıcı rejimlerde ve ortamlarda, yönetici konumdaki elitler toplumda güçlü bir pozisyondaydı ve toplumu yönlendirme gücünü ellerinde bulundurlar (Öngel, 2014, s. 24). Politik anayasacılık, farklı ideolojilere hitap edebilir ve bu durum, demokratik siyasetin çeşitli yaklaşımlar geliştirmesine neden olabilir. Politik anayasacılıkla ilgili böyle bir görüş ayrılığı ne şaşırtıcı ne de rahatsız edici olmalıdır. Makul fikir ayrılıklarının, müzakere ortamı oluşturması ve meşruluk çabalarının bir aracı olarak politik anayasacılık düşüncesinde merkezi bir rol oynaması ve gerçek dünyada toplum temelli anayasanın sürdürülebilirliğinin ve istikrarının temel unsurlarından biri olması, bu durumu doğal kılmaktadır (Greally, 2024, s. 978). Bu bağlamda anayasalar yolu ile toplumu yeniden dizayn etme istekliliği gerek iktidar sahibi elitler, gerekse de yönetilen geniş halk kitlelerinden hangi koşullarda nasıl talep edildiğine bağlı olarak anayasaların demokratik kimliği ve meşruluğu şekillenmektedir.

Şunu da önemle belirtmek gerekir ki; politik anayasacılık bağlamında anayasa yapımları için, demokratiklik, katılımcılık ve müzakerecilik unsuru, sadece anayasa yapım usulü olarak değil, ortaya konan anayasa metninin sözü ve ruhu itibarıyla de demokrasiden ve demokratik öğelerden oluşmasını sağlayacaktır (Hart, 2011, s. 200).

2. Birey, Toplum ve Devlet Bağlamında Anayasa

Kökenlerini liberal düşünceden alan, sınırsız ve keyfi iktidara karşı bireyleri korumayı temel amaç edinen anayasalar, birey ve toplum hayatı açısından olduğu kadar devlet düzeni, siyasal sistem ve devlet-vatandaş ilişkileri bağlamında en önemli düzenleyici aparattır. Birey hakları ve yükümlülükleri ile devletin bireye karşı müdahale imkanı ve sınırlarını çizmesi fonksiyonu nedeni ile, insan hakları temelinde toplumsal ve bireysel yaşamda devlet-vatandaş ilişkilerinin ülkedeki temel belirleyici unsuru olmaktadır. Devlet ve toplum hayatına ilişkin pek çok düzenleyici normlar olsa da, bir ülkenin hukuk bileşenlerinin tamamının anayasaya uygun olması gerekliliği

göz önüne alındığında da anayasalar; hukuk normları sıralamasında en üstte yer alan ve kanunlara nazaran farklı ve zor yöntemlerle yürürlüğe koyulan ve değiştirilebilen hukuk kurallarının bütünü (Gözler, 2011, s. 144) olması nedeniyle devlet ve toplum hayatı açısından düzenleyici bir norm olarak hiyerarşinin en tepesinde yer almaktadır.

Özbudun'a göre, demokratik anayasacılıkta asli kurucu iktidar halkın kendisidir. Bu nedenle, halkın anayasa yapma yetkisinin kullanılması için hukuki düzenin kopması (örneğin darbe, ülkenin bölünmesi veya yeni bir devlet kurulması gibi durumlar) gerekliliğini savunmak, demokratik ilkeler, mantık ve siyasal gerçeklikle uyumlu değildir. Demokrasilerde, halkın yeni bir anayasa yapma yetkisini (asli kurucu iktidarını) kullanabilmesi için sistemde herhangi bir kesinti olması şart değildir (Özbudun, 2011, s. 159). Demokratik toplumlarda kurucu iktidar yürürlükteki anayasanın fonksiyonlarını yerine getiremez hale geldiği durumlarda ortaya çıkar. Böyle bir durumda dahi, anayasanın işler durumda olup olmadığına karar verecek olan da, toplumun bizzat kendisidir (Friedrich, 1999, ss. 72-73).

Görüldüğü üzere geçmiş dönemlerde otoriter iktidarlarca kuru kalabalık, yığınlar ve tehdit olarak görülen halkın, günümüz demokrasilerinde artık halka dayanma zorunluluğu taşıdıkları aşikardır. Siyaset, anayasa ve sivil toplumun katılımı ile sürdürülecek bir anayasa yapım süreci, günümüz çağdaş demokrasilerinin idealize ettiği bir yönetim sisteminin temellerini atmak için elzemdir. Demokratiklik iddiasında bulunan anayasaların meşruluk zeminine oturabilmesi için halkın katılımını en üst seviyede sağlamaya odaklı demokratik yöntemlerle yapılması gerekliliği vardır. Devlet kurumlarının yetkilendirilmesi ve düzenlenmesi, devlet erkleri arasındaki ilişkileri dizayn etmesi noktasında kurulan yasal ve politik temellerin meşrulaştırılmasında anayasalar birer araçtır. Özellikle meşrulaştırma fonksiyonunun siyasal sisteminin devamlılığı ve istikrarına olan olumlu katkısı göz önünde bulundurulduğunda, anayasalara gerek yapım gerekse restorasyon süreçlerinde halkın dahil edilerek sivil toplum desteğinin alınmasının önemi ortaya çıkmaktadır.

Anayasal düzenlemeler, hukuki bağlamda; hukukun adaletle uyumlu olmasını/kalmasını sağlayacak zemini oluşturmayı hedefler. Başka bir ifadeyle, anayasaları politik hayatın bir parçası olan aktörler değil, tarafsız hakemler şeklinde ifade etmek yanlış olmayacaktır (Gülsoy, 2012, s. 6). Toplum ve anayasa arasındaki bu ilişki aslında mutualist bir yapıdadır. Anayasalara meşruluk vererek onu güçlendiren ve etkin hale getiren sivil toplum, bu tür bir anayasadan da kendi adına ciddi kazanımlar elde etmektedir. Sivil toplum katılımı bir yandan demokratik fikirlerin başarılı olabileceği bir ortam yaratmaya yardımcı olurken, vatandaşların seslerinin yalnızca duyulmasını değil, aynı zamanda karar almada önemli olmasını sağlar. Katılımcı ve sivil anayasalar, bireylerin ve siyasal grupların siyasal yaşama ve devlet faaliyetlerine katılımı için bir yol görevi görür ve insanlara ve gruplara endişelerini dile getirme ve liderleri sorumlu tutma gücü verir. Bu nedenle, bu parçalar arasındaki dengeli ilişki, canlı bir demokrasiyi sürdürmek için hayati önem taşır.

Topluma hâkim olan siyasal kültürü anlamak toplumun anayasacılığa bakışını da anlamayı sağlar, bir toplumun yönetimini ve anayasal çerçevesini topluca şekillendiren temel bileşenler, bireysel siyasal davranışı ve anayasal kurumsal tasarımı etkileyen paylaşılan değerleri, inançları ve normları kapsar. Bu unsurlar, vatandaşların hükümet otoritesine ilişkin beklentilerini ve siyasal süreçlere katılımlarını ve düzeyini belirleyen faktörlerdir. Siyasal kültürün katılımı teşvik ettiği demokratik toplumlarda, bireylerin yasama ve hükümet etme süreçlerine aktif olarak katılma ve haklarını savunma beklentileri ve isteklilikleri üst düzeydedir. Bu ilişki, vatandaşlar ile Anayasanın yorumlayıcı normları arasındaki etkileşimi vurgulayan popüler anayasacılığın dinamikleri göz önünde bulundurulduğunda daha belirgin ve mühim hale gelir.

Anayasa yapımında halkın katılımını esas alan sözleşme yöntemi ile anayasa yapımı, siyasal varlıkların ilişkilerini yöneten şartları müzakere ettiği ve yönetim yapılarının kurduğu, rızaya dayalı ve işbirlikçi bir çerçeve içerir. Bu yöntem, karşılıklı anlaşmayı ve çeşitli çıkarların tanınmasını vurgulayarak daha kapsayıcı bir siyasal söylemi kolaylaştırır, değişen koşullara yanıt

veren uyarlanabilir çerçevelerin önemini vurgular ve sosyal ve politik çeşitliliğin karmaşıklıklarına çözüm barındıran yöntemin gerekliliğini vurgular (Barca 2012, s. 135). Sonuç olarak, sözleşme yöntemi, yönetimi paylaşılan bir mutabakat temelinde temellendirilerek meşruiyet ve istikrarı teşvik eder.

Tarihsel açıdan, başlangıçta egemen gücün buyruğu ve fermanı olarak ortaya çıkan anayasalar, demokrasinin gelişmesi ve halk egemenliğinin kabulü ile birlikte sözleşme karakteri kazanmaya başlamıştır. Özellikle 20. yüzyılda, modern anayasalar olarak değerlendirilen metinler, toplum ile devlet arasında bir toplumsal sözleşme olarak kabul edilmektedir. Sözleşme özelliği taşıyan anayasa metinlerinin temel nitelikleri şu şekilde özetlenebilir (Şahin, 2013, s. 5):

- Bireylerin haklarını güvence altına alır,
- Hem siyasi, hem de hukuki bir yön taşır,
- Karşılıklı rıza üzerine kurulur,
- Devlet organlarının görev ve yetkilerini belirler,
- Devletin yönetim ve kurumsallaşmasını meşru bir temele oturtur.

Anayasa yapımının tarihsel bağlamı, özellikle sözleşme yöntemini çevreleyen ilkeleri incelerken, yönetim ve toplumsal değerlerde önemli dönüşümler ortaya koymaktadır. Bu yaklaşım, yönetilenler ve yöneten organlar arasında karşılıklı bir anlaşmaya vurgu yaparak, Aydınlanma döneminden modern anayasal çerçevelere kadar toplumsal sözleşmelerin evrimini yansıtır. Bu tür bir düşünce, anayasal değişikliklerin vatandaşların katılımına ilişkin çağdaş tartışmalarda vurgulandığı gibi, anayasanın üstünlüğünün halk egemenliğiyle birlikte incelendiği temel anayasal ilkelerin eleştirel analizinde kendini gösterir (Kravets, 2024, ss. 34-35). Bu tarihsel boyutları anlamak, yalnızca anayasal tasarım anlayışımızı zenginleştirmekle kalmaz, aynı zamanda halkın ihtiyaçları ve istekleriyle uyumlu toplumsal normların ve kurumların şekillendirilmesinde kamu katılımının önemini de vurgular.

Anayasa yapımında sözleşme yöntemi, paydaşlar arasında hem meşruiyeti hem de katılımı artıran çok yönlü bir yaklaşım sunar. Anayasal hükümleri açıkça müzakere edilmiş anlaşmalar olarak çerçevelendiren, bu yöntem çeşitli toplumsal gruplar arasında ortak bir sahiplik ve bağlılık duygusunu teşvik ederek, çatışma ve güvensizlik potansiyelini en aza indirir. Dahası, bu sözleşmelere sistematik geri bildirim mekanizmalarının dâhil edilmesi, değişen toplumsal ihtiyaçlara yanıt olarak politikaların sürekli olarak yeniden güncellenmesine olanak tanıdığı için daha uyarlanabilir ve dayanıklı bir yönetim çerçevesine yol açabilir.

3. Sivil Anayasa için Sivil Toplum Katılımı

Günümüzde sivil toplum, Aristoteles'in özgür ve eşit yurttaşların siyasal ve etik bir yapı içinde bir araya gelerek oluşturduğu topluluk anlayışının çok ötesine geçmiş; yasal çerçevede faaliyet gösteren, devletten bağımsız ve kâr amacı gütmeyen bir yapı haline dönmüştür. Bu nedenle sivil toplumu, ekonomik ve siyasal yapılar dışında, bağımsız bir alan olarak konumlandırmak ve "üçüncü sektör" olarak tanımlamak mümkündür. Günümüzde sivil toplum, demokratikleşme, toplumsal gelişim ve ekonomik kalkınma gibi temel hedeflere ulaşmada kritik bir rol üstlenmektedir. Bu bağlamda, hükümet dışı örgütlerden kâr amacı gütmeyen kuruluşlara, sendikalardan derneklere, vakıflardan düşünce kuruluşlarına, gönüllü örgütlerden platformlara kadar geniş bir yapı yelpazesi sivil toplumun temel bileşenlerini oluşturmaktadır. (Keyman, 2005, s. 130).

Demokrasinin temel unsurlarından biri olan sivil toplum ve onun kurumsal yapıya bürünmüş hali olan sivil toplum kuruluşları, bireylerin farklı görüş, düşünce ve perspektiflerle ortak bir amaç doğrultusunda bir araya gelmesini sağlayarak toplumsal dinamizmi artırır. Sivil toplum kuruluşları, toplumsal sorunların olduğu her alanda aktif rol oynarken, farklı kesimleri bir araya getirerek ortak değerleri pekiştirir ve toplumsal değişime öncülük eder. Ayrıca, kamu

hizmetlerinin sağlanmasında devletin paydaşı olarak sahada faaliyet gösterebilir. Bu nedenle, sivil toplumun etkisini anlamak ve ona destek vermek, daha adil, demokratik ve insan merkezli bir toplumun inşasında kritik bir adımdır. (Türköz vd. 2023, s. 712).

Yeni anayasa taleplerinin gündeme gelme nedenlerinden biri de mevcut anayasaların zamanla meşruiyetini kaybetmesi ve toplum nezdinde itibarsızlaşmasıdır. Özellikle, otoriter yönetimler veya askeri darbeler sonucunda hazırlanan ve sivil toplumun katılımına kapalı olan anayasalar, demokratiklikten ve çoğulculuk anlayışından uzak oldukları gerekçesiyle sıkça eleştirilmekte ve zaman içinde toplumsal desteklerini yitirmektedir. (Baş, 2022, s. 17). Bu durum, anayasa yapım sürecine sivil toplumun aktif katılımının sağlanmasının, anayasalara demokratik meşruiyet kazandırmada ve istikrarını korumada hayati bir unsur olduğunu göstermektedir.

3.1. Katılımcı ve Müzakereci Bir Model: “Kum Saati” Metaforu

Yeni bir anayasanın oluşturulması, toplumun yeniden inşa sürecini ifade eder ve hem sosyolojik hem de politik bir boyuta sahiptir. Anayasayı hazırlayanlar, aynı zamanda siyasi ve toplumsal yapıyı da şekillendirirler. Başka bir deyişle, anayasa yapım yöntemi, siyasetin oluşumunda belirleyici bir unsurdur. Ancak anayasalar, yalnızca bir toplum ve birey tasarım aracı olmanın ötesinde, küresel ve tekelleşmiş bir misyonun etkisine girmesi riskini taşır. Bu sürecin sağlıklı ilerleyebilmesi için, anayasa yapımında ilgili devletin ve toplumun sosyolojik yapısının, coğrafi ve kültürel dinamiklerinin, bireylerin beklenti ve taleplerinin doğru verilerle analiz edilmesi gerekmektedir. Aksi takdirde, anayasa yapım süreci gerçeklikten koparak devlet ile toplum arasındaki mesafenin daha da açılmasına yol açabilir (Topuzkanamış, 2014, s. 5006).

Gerek iktidar sahibi elitlerin, gerekse sivil toplumun (bireylerin) anayasalardan beklentileri menfaat, mantık ve tutku gibi parametrelerden oluşmaktadır. Anayasa yapım sürecinde temel gayelerden birisi bu parametrelerin sübjektif ve tek yanlı etkisinin mümkün olduğunca indirgenerek nesnel hale getirilip kamu yararı ve gelecek nesillerin de menfaatine olacak şekilde bir potada rasyonel şekilde eritilmesini ve parametreler arasında ittifaklı bir kombinasyonunu sağlamak olmalıdır. Zira anayasa yapımında mantık, tutku ve menfaat doğru şekilde organize edildiğinde gerekli ve süreci hızlandırıcı faktörlerdir (Elster, 1997, ss. 124-126, Aktaran: Saygın, 2009, ss. 418-420).

Asli kurucu iktidar rolünde yer alan meclisin kapsamlı bir “kum saati şeklinde” aşağı ve yukarı akım şeklinde gerçekleştirilecek kamu istişareleri ile sürece toplumsal paydaşların katılımı desteklenecektir (Russell 1993, s.191). Modelin özellikle üst kısmında epistemik idealizme yaklaşma gayesi olup, nitelikli veri toplanması ve metne yansıtılması gerekmektedir. Böylelikle yakın zamana kadar demokratik olduğunu iddia eden anayasaların, halkı sadece dolaylı olarak son aşamada anayasa referandumuna davet ederek süreç içerisine katan anayasaların yapılışına yönelik eleştirilerde ortadan büyük oranda kalkacaktır.

Gönenç’e göre; “Kum Saati Formülü” temelde iki ana unsura dayanır. Birincisi, anayasa yapım sürecinin zamana yayılmasıdır. Bu yaklaşımda, önceden hazırlanmış metinlerin doğrudan kamuoyuna sunulması yerine, anayasa aşamalı olarak şekillendirilecek ve toplum sürecin her aşamasında bilgilendirilecektir. İkincisi ise sürecin görsel olarak bir kum saatine benzemesidir. Süreç, en geniş katılıma sahip olan halk ile başlayacaktır. Bu aşamada, genel ilkeler tartışılacak ve anayasal beklentiler ile talepler belirlenecektir. Kum saatinin daralan gövdesi gibi, süreç ilerledikçe tartışmalar daha somut konulara odaklanacak ve sürece katılan aktörlerin sayısı azalacaktır. Soyut ilkelere somut anayasa hükümlerine doğru ilerledikçe, süreç sivil toplum kuruluşları ve siyasal partilerin katkılarıyla şekillenecek ve en sonunda parlamentoya ulaşacaktır. Parlamentoda anayasa metni kabul edildikten sonra, kum saatinin gövdesi yeniden genişleyecek ve nihai onay için süreç tekrar halka taşınacaktır (Gönenç, 2011, ss. 4-5). Burada dikkat çeken husus, anayasa yapımı konusunda asli unsur olan sivil toplumun sürecin en başından sonuna kadar input (girdi) ve feedback (geri bildirim) vererek anayasa metninin oluşturulması süreçlerinde

etkili olabilmesidir. Oluşturulan taslakların parlamento onayı sonrası tekrar halkın önüne gelerek son kertede halkın onay mercii olarak Evet yada Hayır oyu kullanarak süreci sonlandırması öngörülmektedir. Böyle bir süreç sağlıklı işletilmesi durumunda sürecin en önemli kazanımı toplumun anayasayı benimsemesi, sahiplenmesi ve dolayısıyla anayasa lehine ciddi bir demokratik müzakere sonucu elde edilmiş Oydaşmaya (*consensus*) dayalı meşruluk kazanımı olacaktır.

Görsel 1: *Anayasa Yapımında Kum saati Metaforu (Modeli)*

Kaynak: Elster, J. (1997). “Ways of Constitution Making”, içinde Democracy’s Victory and Crisis, adlı eserinden esinlenerek oluşturulmuştur.

Bu yöntemin olumsuz yönlerine dair yapılan eleştiriler incelendiğinde, ilk olarak katılımcı anayasa yapım sürecinin uzun zaman alacağı vurgulanmaktadır. Halkın sürece aktif katılımını sağlamak, diğer yöntemlerle yapılan anayasa çalışmalarına kıyasla daha fazla zaman gerektirecek ve bu durum, sorunların çözülmesinin gecikmesine yol açacaktır. Bir diğer eleştiri ise, böyle geniş bir katılımın olduğu bir süreçte, farklı görüşlerin birleştirilmesinin zor olacağı yönündedir. Ayrıca, elitler ve siyasetçilerin süreci etkilemesi ve nihayetinde kendi çıkarlarına uygun bir sonuç alacakları düşüncesi de eleştirilmektedir. Diğer bir eleştiri ise, bu denli çok sayıda kişinin taleplerini karşılamaya çalışmak nedeniyle, anayasanın çok uzun ve ayrıntılı olma ihtimalidir. Bu eleştiride, anayasaların bir toplumsal sözleşme olduğu ve sürece katılan tüm grupların kendi güvenliklerini sağlamak amacıyla metni daha ayrıntılı hale getirecekleri ifade edilmektedir. (Gönenç, 2011, s. 7). Ayrıca süreç içerisinde toplumsal gruplar ve bireyler üzerinde ciddi oranda bir siyasal baskı ve yönlendirme amaçlı algı faaliyetlerinin oluşması, bazı medya organları ve kanaat önderleri vasıtası ile sürecin sulandırılarak halkın motivasyonunun düşürülüp, konunun ideolojik ya da pejoratif saiklerle bir şekilde kamuoyunun gündeminden çektilmesi çabalarının da yaşanması muhtemel olacaktır.

Olumlu ve olumsuz yönleri ile birlikte değerlendirildiğinde, modele ilişkin olumsuzlukların genellikle modeldeki usule ilişkin endişelerden beslendiği, gerçekleşme ihtimallerinin bulunduğunu söylemek gerekir. Ancak sürece ilişkin sivil toplum katılımını teşvik eden ve halk iradesine anayasalara yansıtma konusunda, müzakereci ve katılımcı demokrasi bağlamında

şimdilik en uygun yöntemin bu model olduğunu not ederek, eleştirileri en aza indirmek adına, süreç içerisinde nesnellik, şeffaflık, gerekçelendirme, kamu yararı ve bireysel yararları doğru verilerle asgari müştereklerde birleştirecek bir anayasal çerçevenin meşruiyetinin çeşitli toplumsal ve siyasi kesimler arasında oydaşmanın anayasa yapıcılar ve ilgili toplumsal ve siyasal paydaşlar tarafından sağlanması için metanet ve özveri gerekmektedir.

3.2. Yeni ve Sivil Bir Anayasa Yapım Sürecinde Katılımının Teşvik Edilmesi

Demokratik bir toplumda, siyaset, anayasa ve sivil toplum arasındaki denge, yönetimi ve bireysel hakları desteklemek için önemlidir. Sivil toplumun siyasi süreçlerde oynadığı rol çok önemlidir; insanları hükümete bağlar, özellikle de anayasaya uymak açısından. Sivil toplum örgütleri yeterince temsil edilmeyen grupların hayati savunucularıdır ve ihtiyaçlarını politika tartışmalarında zorlarlar. Sivil toplumun siyasi meselelerde aktif rolü, daha iyi demokratik yönetim ve hesap verebilirlik için önemlidir. Bu katılım, topluma ve siyasal sisteme yabancılaşmış katılım konusunda önyargılı ve isteksiz grupların ihtiyaçlarını ifade etmelerine ve yönetenlerin karar alma sürecine katılım imkânı sağlar ve temsil kabiliyeti yüksek bir siyasi ortam oluşturur. Bu gruplar yerel katılımı teşvik eder ve topluluk seslerinin hükümet seçimlerini, şekillendirmesine izin verir. Yani sivil toplum sadece demokrasiyi desteklemekle kalmaz, aynı zamanda anayasal değerleri de koruma işlevi görür.

Anayasa yapım sürecine toplumun bilinçli, hazırlıklı ve etkili bir şekilde katılım gösterebilmesi için, sürecin öncesinde ve sırasında belirli önlemler ile altyapı unsurlarının tamamlanmış olması gerekmektedir. Bu bağlamda özellikle şu adımlar atılmalıdır:

- Anayasa sürecine katılan paydaşlara, süreçle ilgili bir geri bildirim raporu sunulmalı, toplanan verilerin nasıl analiz edildiği, görüşlerin müzakerelere nasıl dâhil olduğu ve hangi görüşlerin taslakta yer aldığına dair bilgiler kamuoyu ile paylaşılmalıdır.
- Komisyon ve meclis çalışmalarında ortaya çıkacak taslak metinler ve siyasi partiler ile baskı ve çıkar gruplarının görüşleri, dijital mecralar ve medya organları aracılığıyla yayınlanarak geniş bir şekilde yayılmalıdır.
- Kurucu meclis tarafından oluşturulacak taslak metinler hakkında kamuoyu bilgilendirilmeli, taslağın içeriği ve bu içeriklerin toplumsal ve bireysel yaşamı nasıl değiştireceği konusunda kapsamlı ve yaygın bir bilgilendirme kampanyası düzenlenmelidir.
- Ülke genelindeki tüm vatandaşları, hatta yurtdışındaki vatandaşları, hazırlanan taslakların içeriği ve mevcut anayasa ile arasındaki farklar hakkında bilgilendirmek amacıyla toplantılar düzenlenmeli ve farkındalık oluşturulmalıdır.
- Bu toplantılar, bireylerin taslaklarla ilgili görüşlerini sunmalarını sağlamak amacıyla bir fırsat olarak değerlendirilmelidir. Ayrıca, bu görüşler basın organlarında yayınlanmalı ve toplama yapılan görüşlere ilişkin bir rapor hazırlanmalıdır. Toplumun tüm kesimlerinin katılımını sağlamak için yoğun çaba harcanmalı; dezavantajlı grupların, kadınların, engellilerin ve eğitim seviyesi düşük grupların görüşlerinin alınabilmesi için özel araçlar ve ortamlar oluşturulmalıdır (Denge ve Denetleme Ağı Raporu, 2013, s. 15).

Sivil toplumu oluşturan bireylerin ve örgütlü yapıların anayasal karar alma sürecine katılımlarının ve geri bildirimlerinin arttırılmasına yönelik teknolojik ve yasal altyapısının güçlendirilerek, Sivil Toplum Kuruluşları (STK) ile işbirliği ve siyasal elitlerin, anayasa konvansiyonunun yakın ve güncel diyalog sürecine sadık kalmaları, güvenilir ve karar alma sürecine etki edecek rasyonel ve güvenilir veri toplanmasını sağlayacak, anayasa yapım sürecine demokratik katılım artışını olumlu yönde etkileyecektir.

Anayasa yapım sürecine sivil toplumun önceden belirlenen standartlara ve çalışma takvimine uygun olarak tüm paydaşları ile gerçek manada organize bir şekilde aktif katılımının sağlanması

sürecin amaca uygun ilerlemesini sağlayacaktır. Aktif katılım, belgelerin ortaklaşa hazırlanması ve geliştirilmesi, politikaların ve karar alma mekanizmalarının birlikte uygulanması, geçici veya kalıcı ortak çalışma gruplarının oluşturulması gibi yöntemlerle sivil toplumun, diyalogun ötesinde karar alma süreçlerine doğrudan güçlü bir şekilde dahil olmasını gerektirir (B&S, 2022, ss. 1-5).

4. Sonuç

Anayasaların yalnızca hukuki normlar ve kurallarla değil, aynı zamanda toplumdaki siyasi süreçlerle ve iktidar ilişkileriyle de şekillendiğini savunan politik anayasacılık yaklaşımına göre, anayasalar salt hukuka ve hukuk tekniğine dayalı bir belge değil, aynı zamanda siyasi bir anlaşma ve toplumsal sözleşme niteliğindedir. Politik anayasacılığa göre, anayasa yapımı ve uygulanması, devletin yapısal ve yönetsel işleyişinin yanı sıra, toplumun değerleri, siyasal kültürü, ideolojileri ve siyasi güç dengeleriyle de doğrudan ilişkilidir.

Politik anayasacılık, daha çok demokratik meşruiyet ve halk iradesi üzerine odaklanır. Bu anlayışa göre, anayasa halkın iradesiyle şekillenen, siyasetin yönlendirdiği ve halkın demokratik haklarını güvence altına alan bir çerçevedir. Anayasalar, yalnızca hukuki normları belirlemekle kalmaz, aynı zamanda politik süreçlere rehberlik eder ve toplumun adil bir şekilde yönetilmesini sağlamak için araçlar sunar, hukuki anayasacılığa kıyasla, daha çok toplumun siyasi dinamikleri ve güç ilişkilerine vurgu yapar. Siyaset, anayasacılık ve siyasi kültür arasındaki karmaşık ilişkiyi incelerken, öncelikle bu unsurların toplu olarak yönetimi ve vatandaş katılımını nasıl şekillendirdiğini anlamak gerekir. Anayasacılık, hükümet gücünün sınırlarını çizen ve bireysel hakları güvence altına alan, demokratik bütünlük için gerekli olan bir denge ve denetim sistemi kuran temel çerçeve görevi görür. Aynı zamanda, bir toplumun değerlerini, inançlarını ve normlarını içeren siyasi kültür, siyasi kurumların işleyişini ve bu sistem içindeki vatandaşların davranışlarını derinden etkiler. Bu iki kavram arasındaki etkileşim, yalnızca halkın otorite ve yasallık algılarını yansıtmakla kalmaz, aynı zamanda siyasi yaşamın dinamik doğasını da vurgular.

Anayasacılık yoluyla güçlü bir siyasi kültür geliştirmek yalnızca bir özlem değil, aynı zamanda sürdürülebilir, istikralı bir siyasal sistem ve yönetim için bir zorunluluktur. Anayasal ilkelere dayanan canlı bir siyasi kültür, vatandaş katılımını teşvik eder, hukukun üstünlüğünü destekler ve vatandaşlar arasında kolektif bir kimliğin anayasa vasıtası ile pekişmesini sağlar. Anayasal çerçevelerin sadece statik belgeler olarak değil, toplumsal değişimlere uyum sağlayan, canlı organizmalar gibi görülmesi ve düşünülmesi, vatandaşların anlamlı bir şekilde katılımında bulunmaya yetkili hissettikleri dinamik bir siyasi katılımcı ortam yaratabilirler.

Kum Saati Modeli olarak adlandırılan yaklaşım ile anayasa yapım süreçlerinde özellikle katılımcı süreçlerin düzenlenmesi ve halkın sürece dâhil edilmesine imkân tanınması marifetiyle anayasa yapım sürecinin belirli bir yapısal ve kronolojik düzen içerisinde şekillenmesi ve meşru temellere dayanması sağlanır. Sözleşmeyle anayasa yapma yöntemi, yönetilenler arasındaki kolektif anlaşmanın meşruiyetin temeli olarak önemini vurgulayarak, yönetime benzersiz bir yaklaşımı temsil eder. Toplumlar evrimleştikçe ve karmaşık zorluklarla karşı karşıya kaldıkça, sözleşme yöntemi anayasa yapımında müzakere, kapsayıcılık ve uyarlanabilirliğe öncelik veren dinamik bir yaklaşım sunar. Bu yöntem, sürdürülebilir yönetim için gerekli olan iş birlikçi bir atmosfer yaratarak, çeşitli paydaşlar arasında fikir birliği oluşturma önemini vurgular. Dahası, vatandaşların haklarını ve sorumluluklarını tanımlamaya aktif olarak katılmalarını sağlayarak, sözleşme yöntemi genellikle geleneksel süreçlerden dışlanan/dışlandığını hisseden toplumsal kesimlerin seslerini yükseltmelerini ve sürece sahip çıkma potansiyelini güçlendirir. Bu katılımcı boyut, yalnızca anayasal çerçevenin meşruiyetini güçlendirmekle kalmaz, aynı zamanda toplumsal istikrarı da artırır, sınır ötesi anayasal diyalogları kolaylaştırarak çağdaş toplumsal değerlerle beslenen yenilikçi çözümlere imkân tanır ve nihayetinde demokratik ilkeleri ve insan haklarını güçlendireceği unutulmamalıdır.

Anayasa yapım sürecine sivil toplum kesimlerinin ve kuruluşlarının katılımını artırmak için çeşitli mekanizmalar geliştirilmeli, sürecin şeffaf ve güncel olarak, bilgilendirme ve farkındalık toplantıları, eğitim süreçleri, dijital araçlar ve açık tartışma ortamları oluşturulması ile reel bir müzakere ve katılımcı ortam sağlanmalıdır. Aynı zamanda anayasa yapım sürecinin her aşamasında halkın önerilerinin ve endişelerinin dikkate alınarak, halkın sürece sahip çıkması ve katılım motivasyonu canlı tutması sağlanmaya çalışılmalıdır.

Kaynakça

- Barca, F. vd.(2012). The case for regional development intervention: place-based versus place-neutral approaches, *Journal of Regional Science*, 52(1), 134-152).
- Baş S. (2022). Yeni anayasa gündeminin anlamı üzerine. *TYB Akademi Dergisi*, 35, 13-30.
- B&S Europe,(2022). Sivil toplumun karar alma süreçlerine katılım standartları. <https://civicspace.eu/belgeler/sivil-toplumun-karar-alma-sureclerine-katilim-standartlari-2/> (Erişim Tarihi: 20.01.2025)
- Can, O. (2013). *Kurucu iktidar*. İstanbul: Alfa Yayınları.
- Denge Ve Denetleme Ağı İzleme Grubu. *Yeni anayasa yapım sürecinde şeffaflık ve katılım izleme raporu*, <http://ipc.sabanciuniv.edu/en/wp-content/uploads/2012/05/41.pdf>
- Elster, J. (1997). *Ways of constitution making*. in *Democracy's victory and crisis*, Cambridge University Press, Ed. Hadenius A. Cambridge Press.
- Friedrich C.J. (1999). *Sınırlı devlet*. Çev. Turhan, M. Ankara: Gündoğan Yayınları.
- Goldoni, M. (2012), Two internal critiques of political constitutionalism, *International Journal of Constitutional Law*, 4(10), 926-949.
- Gönenç, L. (2011). Türkiye’de katılımlı anayasa yapımına doğru, *TEPAV Politika Notu*. https://tepav.s3.eu-west-1.amazonaws.com/upload/files/1295894283-7.Turkiye_de_Katilimli_Anayasa_Yapimina_Dogru.pdf (Erişim Tarihi: 29.01.2025)
- Gözler, K. (2011). *Hukuka giriş*. Bursa: Ekin Yayınları.
- Greally, R. (2024). Ideologies of political constitutionalism. *Oxford journal of legal Studies*, 44(4), 949–978.
- Gülener, S. (2011). Anayasa yapımında yeni bir paradigma: kapsayıcı, katılımcı uzlaşmacı anayasa yapım süreçleri ve çeşitli örnekler. *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*. 15(3), 199-224.
- Gülsoy, T. (2012). Anayasa yapımı ve Türkiye’de anayasa arayışları. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 16(3), 1-22.
- Hart, V. (2003). Democratic constitution making. *United States Institute of Peace Special Report*. <https://www.usip.org/publications/2003/07/democratic-constitution-making>
- Keyman, E. F. (2005). Araştırma: devlet ve sivil toplum arasındaki sınır iyi çizilmelidir. *Sivil Toplum Dergisi*. 3(10), 130-132
- Kravets, I.A. (2024). The cult of the written constitution and the dilemmas of constitutional changes: scientific approaches and practice of deliberative constitutionalism. *Law Enforcement Review*, 8(2), 33-42.
- Negretto, G.(2020). Constitution-making and liberal democracy: the role of citizens and representative elites. *International Journal of Constitutional Law*. 18(1), 206-232.

- Russell, P. (1993). *Constitutional odyssey: can Canadians become a sovereign people*. Rev. Ed., University of Toronto Press.
- Sarıbay A. Y. (2008). Politik anayasacılık: hukukun politik mantığı. Ed. Yazıcı S., Gözler K., Göztepe E., *Prof. Dr. Ergun Özbudun'a Armağan* içinde (ss.383-397). Ankara: Yetkin Yayınları,
- Sarıbay,A.Y. (2024). *Türkiye'nin anayasa tahayyülü*. <https://fikirturu.com/toplum/turkiyenin-anayasa-tahayyulu/> (Erişim Tarihi: 29.01.2025).
- Saygın, E. (2009). Bir kurucu meclisin ideal tasarımı. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 58(2), 415-449.
- Sweet, A. S.(2017). Constitutions and judicial power. *Comparative politics* içinde (ss. 155-172). Ed. Caramani, D. Oxford: Oxfor University Press.
- Şahin, E. (2013). *Kurucu iktidar politik bir yaklaşım*. İstanbul: XII Levha Yayınları.
- Topuzkanamış, Ş. E. (2014). Anayasalar yoluyla toplum tasarımı ve inşası: anayasaların gerçek sahipleri ve anayasacılık süreçlerinde birey. *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 16, Özel Sayı. 4989-5010.
- Türköz A., Uyanusta N., vd. (2023). Cumhuriyet'in ilk yüzyılında sivil toplum, *Türk İdare Dergisi*, 100.yıl özel sayı, 681-717.
- Öngel, M. M. (2014). Demokratik Anayasa yapım süreci [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. *Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Ankara.
- Özbudun, E. (2011). Anayasa yapımında yöntem sorunları. Ed., Ergül O *Anayasa yapımı ve anayasal değişim:., Türkiye'de anayasal değişim beklentileri* içinde (ss. 155-176), Ankara.: Türkiye Barolar Birliği Yayınları.
- Yayla, A. (2012). Anayasacılık, anayasal demokrasi ve ideolojiler. *Liberal Düşünce Dergisi*. 66, 13-22.